

САН-МӨЛШЕР МӘНДІ СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Токсанбаева Т. Ж.

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті

Түйін

Аталмыш мақалада қазақ тіліндегі сан-мөлшер мәндегі тілдік бірліктер қарастырылған. Олардың сипаты мен мағыналары айтылған. Сонымен қатар, сол сөздердің сөйлемдегі қолданысын талданған.

Қазақтың өлшем бірліктері туралы елеулі еңбектер, ғылыми жобалар, мақалалар жазылып жүр. Солардың ішінде қазақтың өлшемдік бірліктерін ауқымды қарастырған ғалым Сейіт Кенжеахметұлының еңбегі арқау етілген. Сөздердің саны жағынан аз болғанымен, қолданылу аясы нақтылықты қажеттілігі нақты мысалдармен дәлелденген. Сонымен қатар, оның сипатын өлшем бірліктің мағынасын айырмашылығы, ұқсастығы қарастырылған. Жалпы мағынасы жағынан сөздер сан-салалы. Олар: ұзындықты, арақашықтықты, салмақты, сұйық заттарды, дене бітімді суреттейтін мысалдар келтірілген. Қазақ тіліндегі халықтық өлшем атауларының қолданылу ерекшеліктер айқындалып, теориялық негіздері сипатталады.

Қазақ тіліндегі халықтық өлшемдердің ерекшеліктері анықтап, мән-мағынасы айқындап, танымдық тұрғыдан зерттей отырып, олардың ұлттық сипатын анықтап, жан-жақты талдаған.

Зерттеу нәтижелері негізінде қазақ тіліндегі халықтық өлшемдерді жинақтауға, тілдегі халықтық өлшем атауларының шығу тарихының дерек көздерін, мағыналық қалыптасуы мен даму заңдылықтарын зерттеуге болады.

Қазақ тілі пәні бойынша сан-мөлшер мәнді сөздердің қолданылуы тақырыбы аясында дәріс оқуға мүмкіндік береді.

Кілттік сөздер: ерекшеліктер, айырмашылықтар, зерттеу, қазақ тілі, бір қарыс, шақырым, адым, бір уыс, шөкім, шынашақтай, біртұтам.

Кіріспе

Әр халықтың мәңгілік қазыналы тарихы, болмыс-бітімі, салт-дәстүрі әдебиеті, мәдениеті маңызды болып табылады. Халықтық өлшем адамның айналадағы құбылыс пен заттардың

алыс-жақындығын, ауқымын, көлемін, мөлшерін, жылдамдығын, уақыт мөлшерін, аласа-биіктігін, кең-тарлығын т.с.с. жағдайын шартты түрде болса да анықтауға

арналған, оларды ғасырлар бойы қолданған.

Сонымен қатар, өткен заманда халық қолданысына енген тілдік ерекшеліктер де жан-жақты дамуымызға, әдебиетімізге, мәдениетімізге, әдет-ғұрпымызға айтарлықтай әсер етті. Біздің ата-бабамыз еш жазудың, кітаптың көмегінсіз-ақ өлшем бірліктерді ойлап таба білді. Неліктен біз өлшем бірліктерді халықтық өлшем бірліктер деп атаймыз? Себебі, ерекше дарындылығы басым халқымыз ұзындықты, салмақ-көлемді, мезгілді, ара қашықтықты, санды табиғат сыры, адамның дене мүшелері, төрт түлік мал, әдет-ғұрыпқа байланысты өлшеудің өзіндік ұтымды тәсілін ұсынды. Аршын, құлаш, түйе көш жер, ат шаптырым жер, сүт пісірім уақыт, бір қора қой, бір үйір жылқы, бір айдам жер, бір мая шөп, бір қарын май, түн ортасында, таң аппақ атқанда, бір құшақ, қол созым жер, бір табан жақын, сала құлаш жіп, таяқ тастам жер, бір елі, үш елі, аспан мен жердей, бір үзім нан, бір асым ет.

Зерттеу материалдары мен әдістемесі

Халықтық өлшемдер ерте кездерден қолданыла бастаса да, күні бүгінге дейін тіл қолданысынан шықпай өлшем мағынасындағы ұғымды бейнелеп, баяндаудың бір тәсілі болып саналады. Халықтық өлшемдерге байланысты Ә.Қайдар, Е.Жанпейісов, Ә.Болғанбаев, Ғ.Қалиев, Б.Қиянатұлы, Е.Аққошқаров және басқа көптеген ғалымдардың танымдық

Негізінде қазіргі математикалық өлшемдердің астарында қазақ халқының ойлап тапқан өлшемдік атаулары жатыр. Ауыз әдебиеті тәрізді ауызша, халықтан-халыққа, ұрпақтан-ұрпаққа тарады. Өткен өмірімізді, салт-дәстүрімізді бүгінгі ұрпаққа насихаттайтын өлшем атауларында төрт түлік малдың кездесуі тегіннен-тегін емес. Атап айтсақ, түйе көш жер, ат шаптырым жер, қозы көш жер деп аталатын ара қашықтықты білдіретін өлшем атауларынан ата-бабамыздың төрт түлік малды қастерлеп, жауға шапқанда-көлік, жесе-тамақ, кесе-киім ретінде қолданып, өз пайдасына жаратқанын белгілі. Халқымыздың өлшем атауларының ұлттық-мәдени ерекшеліктерін айқындау, олардың ортақ айшықтарын тауып, қазақ халқының рухани мұрасы болған халықтық өлшемдердегі құнды деректер мен мәліметтерді ғылыми түрде зерттеу- ғылым үшін өзекті мәселе.

мақсаттағы зерттеулері мен ғылыми мақалалары жарық көрді.

Қазақтың өлшем бірліктері туралы елеулі еңбектер, ғылыми жобалар, мақалалар жазылып жүр. Солардың ішінде қазақтың өлшемдік бірліктерін ауқымды қарастырған ғалым Сейіт Кенжеахметұлы «Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті» еңбегін атаймыз [1,306 б]. Бұл сөздердің саны жағынан аз болғанымен, қолданылу аясы нақтылықты қажет

етеді. Заттың сипатын білмейінше, яғни сол өлшем бірліктің мағынасын білмесең, оны көзге елестетіп, шамасын аңдау мүмкін емес. Жалпы мағынасы жағынан сөздер сан-салалы. Олар: ұзындықты, арақашықтықты, салмақты, сұйық заттарды, дене бітімді, межелікті, өлшемді т.с.с. білдіреді. Салмақ пен ұзындықты адам бойымен, адымымен, қолымен, саусақ аралығымен, уысымен, кеудесімен өлшеген. Бұл да ерекше өлшемдердің бірі.

Қазақтың өлшем бірліктерін білдіретін сөздер барлық жанр үлгісінде көрініс табады. Солардың бірнешеуіне талдау жасадық. Көп кездесетін уысты алсақ. Бір уыс шөп бір ділдаға да жоқ. [2, 196 б]. Бұл жерде «бір уыс»-ол адамның бір қолының сиымдылық мөлшерін білдіріп тұр.

Ортаға келіп, бес етек тезекті үйді. Отты маздатып жақты [2, 209 б]. Бұл жерде тезектің мөлшерін әйел адамдардың киген көйлектерінің ұзындығы мен оның көлемін ескеріп шамалауға болады. Тезек-ұсақ малдан қалған қалдығының нығыздалған түрінің бөлінгендегі кесегі. Ауыл тұрғындары оны кесектеп кесіп, яғни ойып алып желге кептіргендегі түрін «тезек» деп аталынған. Сонда тезекті бір емес бірнеше рет, бес рет әкелгені туралы және «үйді» деген етістігі арқылы оның көптігінен хабар беріп тұр.

Ұзын бойлы, аршын төсті ақсұр жігіт шекпенінің бір жеңін беліне қыстырып, жерден шөп жұлып алып, алақанын үйкеп жіберді де, ақпандағы бұраша

шабынып шыға келді [2, 218 б]. Сейіт Кенжеахметов жоғарыда атап өткен еңбегінде: «Аршын– метрге тең өлшем, кез. Аршын – заттың көлемін аршынмен өлшеу, мөлшерлеу. Аршын – ерте кездерде қолданылған ұзындық өлшемі. Ол қазір қолданылып жүрген «метр» өлшеміне жуық. Аршын сөзінің төркіні парсы тілі. Олардағы «әрш» сөзі бізде «шынтақ» деген мағына береді. Кейде шынтақ пен саусақ ұшына дейінгі аралықты да «арш» деп атайды. Кейбір сөздердің түбірлерінің біріне « ын » жұрнағы қосылып, ұзындық өлшемін білдіретін «аршын» атауы пайда болған.». Демек, «Аршын» деген егер ересек адамның саусақ пен шынтақтың аралығы деп шамаласақ, ол 75-85 см аралығын қамтитынын ұзындық өлшемі болады.

Осы сықылды елдің ортасындағы үкіметі де, қожасы да, ұйтқысы да

Баянның түбіндегі бір шөкім казак-орыс еді [2, 260 б].

Жалпы түсіндірмелі сөздікте аралықты «қарыс» сөзі туралы : Қарыс– бас бармақ пен шынашақтың керіп ұстаған арасы. қарыс ≈ 23 см ұзындық өлшемі деп берген. Қарыс сөзі шығармаларды кере қарыс деп тіркесіп те қолданылады. Атап айтсақ: «Суретіңнен айналайыным, әскер формасын киіп түскен екен, сондай жара- сымды, шашын артына қайырыпты, маңдайы кере қарыс, қабағы сәл кірбіңдеу» [3,271 б].

Сондай-ақ азуы алты қарыс деп те жиі қолданылады. Бұл- кере қарыстың мағынасынан өзгеше мағынасын білдіріп тұр.

Байқағанымыздай біріншіден, тұрақты тіркес, екіншіден, адамдардың беделі жайлы ауыспалы мағынаны білдіріп тұр. «Тоғжан, Сақау, Көтеш, Жаяу Мұса, Жамшырбай, Мұстапа, Мәшһүр Жүсіп сынды ақындар, әншілер, серілер де туған, кешегі патшаға тұра сөзді ту еткен басы Шорман Мұса да, паң қазысы Серкебай да Сүйіндіктен шыққан, Құсайын сықылды азуы алты қарыс көкжал болыстар да сүйіндікте болған [4, 260 б]. Бұл жерде тілдің өткірлігін әшекейлеп отыр.

Қадам – адам адымына тең ұзындық бірлігі. Яғни адамның жүру кезіндегі екі аяғының аралық қашықтығын танытатын өлшем. Кейбір мәліметтерге қарағанда, қадам 60-70 см шамасында болғанға ұқсайды. Араб-парсы тілінде қадам – адым, аттам, бір адым алшақтығы. Қадам – бір адым деген мағынаны береді. Екі жүз сексен құлаш, сексен құлаш, жетпіс құлаш, қырық бір құлаш, қырық құлаш, он құлаш, бес қадам, бір қадам, қырық қадам, жүз жетпіс қадам, жалғыз қадам т.б.

Жүргенде сербеңдей басып, он шақты қадамды бір-ақ басып отырады [4, 16 б]

Тағы да мысалдарға келетін болсақ, енді бір 20-30 қадам асуға өрмелей бергенде, Қартқожа: «Алла!» деп, атынан ұшып түсті [2, 247 б]. Мұнда да жоғарыда атап өткеніміздей ұзындықты не

аралықты адам адымымен өлшеген. Адым – ересек адамның қалыпты жағдайдағы аттаған бір қадамы. Ол кейде адым-қадам, қадым деп қолданылады. Ал пойыздар шығыстан батысқа қарай, батыстан шығысқа қарай жүйткіп жатады... Түн ортасы әлетінде әлдекім жолшының үйшігіне қарай қасарыса қадымдап келе жатты. Әуелі шпалдармен жүрді, қарсыалдынан пойыз шыққанын көріп, жолдан шығып қапталға түсті [3, 8 б].

Күн ұзын аттан да түспей, өзге жүргіншілерден оқ бойы алда отырған [5, 3 б] Оқ жететін жердей деген шамалы аралық.

Көз ұшына кетіп ұзап алып, ылғи жапа жалғыз шауып отырған [5, 4 б]. Тым алыс деген мағынада қолданылған. Мысалы: Айнала төңіректе не бір түп тал, не бір ағып жатқан бір қасық жылға да жоқ [3, 119 б]. Қасық сөзі арқылы аздықты білдірсе, жоқ сөзімен сөйлемді аяқтап «мүлдем» деген мағынаны айқындаған. Міне, мысалдар арқылы талдау жасадық.

Халықтық өлшем адамның айналадағы құбылыс пен заттардың алыс-жақындығын, ауқымын, көлемін, мөлшерін, жылдамдығын, уақыт мөлшерін, аласа-биіктігін, кең-тарлығын т.б. жағдайын шартты түрде болса да анықтауға арналған, оларды ғасырлар бойы қолданған. Көркем шығармалардан мысалдарға талдаулар жүргіздік.

Ғылыми зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері

Мақаланы жазу барысында отандық ғалымдардың ғылыми жұмыстарын пайдаландық. Қазақ

салмақ өлшем атаулары Шығыс халықтарының көбісінде ең кіші салмақ өлшеміне арпаның дәні

алынған. Түрік жазба әдебиеттерінде және соңғы жылдардағы зерттеулер нәтижесінде «арпа» дәні алтын мен асыл тастардың салмағын бағалауға арналған қазыналық өлшем ретінде қолданғаны айқындалды.

Түлкі қас қағым сәтке ғана көз жазуы мүмкін екен, кенет 8 тұмсық бұлым тасасына қосарланған локомотивтердің ұзынды- қысқалы оттары жарқ ете қалдыда, қуатты прожекторлар алдында жатқан жердің бәрін көз қарықтыра жарқыратып, бір сәтке даланың өлі денесін түп-тұтас жалаңаштап, ақ сәулеге малып жіберді де, аш мақұлық от үстінде шырқ айналған жынды көбелектей апалақтап алас ұрды да қалды [3, 7-8 б]. Лезде деген ұғымда.

Дәл қазір Қазанғап түйені бұйдасынан алып, алға түсіп, аршындай басып келе жатпаса, Сарыөзектің қойнына сүңги түскен сайын Едіге мен Үкібаланың халі қалай боларын болжаудың өзі қиын [3,74 б]. Бұл жерде «аршындай» сөзі түліктің жүрісінің жылдамдығы мен адамның ішкі толғанысының қарама-қарсылығын аңғартып тұр. Түйе адымдап жылдам келе жатса, Үкібала алдағы болатын оқиғаларға тіптен де асықпайтыны, тіпті тоқтап қалғанын да қалайтындығын білдірген.

Иірмойынды асқақтаған басы толқын үстінде бір қалыпты қалықтап келе жатқан сияқты: тарамысты аршын аяқтары жер танабын талмай сыдыртып, ауаны қайшылап бара жатқандай [3,91 б]. Бұл жерде де жүріс қалпы туралы.

Сөйткен Пошта Жәшік құрылыстанып, құлашын жайып, өзінің шебіне бейсеубет адамдарды кіргізбейтін болып алды [3,128 б].«Құлаш» деген адамның екі қолын екі жаққа созғандағы аралық, яғни шамамен -1,80 м. Ана-Бейіттің өз тарихы бар-ды. Атадан қалған аңыз бойынша, әңгіме өткен ғасырларда жуан-жуандардың Сарыөзек даласын басып алуынан басталады [3, 128 б]. Ғасыр сөзі 100 жылдан тұратын уақыт мөлшері.

Бұрын зіңгіттей жігіт білетін оқуды бұлар шынашақтайынан игеріп алмаса болмайды [3, 113 б]. Бұл «кішкетайынан» деген мағынада. Одан төмен, шидің ішіне таяу кішкене қара саба тұр [4, 81 б]. Қалыпты саба жылқы ерісінен тігілген ыдыстың мөлшері 18-20 литр [6,85 б]. Осымен салыстырғандағы мөлшері жағынан кішілеу сабаның шамаланған жағдайы.

Өңкей көк өрім, көген көз, жанмен жан асырап жүрген сорлылар [2, 248 б]. Мұндағы «көк өрім» - жастар мағынасында тұр.

Жігіттер Дорменнің күресін мадақтап, лек-легімен түтін жаққа тарай бастады [2, 254б]. Бір сөздің қайталанып «лек-легімен» деп қолданылуы шұбырған топ мағынасын берген.

Сонда да болса ол мына зілбатпан сордың алғашқы соққысынан есін жиып алғанша Зәрипаныжұбатудың, қуат берудің ешқандай амалы жоқ екенін түсінді [3, 220б]. Бұл сөзді Танабаева Сапаркүл Рақымқызының жетекшілігімен жазған «Қазақ халқының байырғы өлшем

бірліктері» деген ғылыми жобада Мейрам Аягөз «батпан» сөзін тиянақты талдаған. Автордың пікірінше: «Батпан» сөзі-орыс патшаларының Ресейдің бұратаналар мекендейтін бөлігінде пайдалануға рұқсат берген көне азиялық салмақ өлшемі» деп жазады И. Е. Андреевскийдің басшылығымен шыққан «Энциклопедиялық сөздіктегі» «Батпан» мақаласында. Батпан туралы орыс әдебиетіндегі алғашқы дерек А. Никитиннің «Үш теңіздің ар жағына саяхат» атты кітабынан бастап кездеседі, Қазақтарда батпан өлшемі өте ерте заманнан бастап – ақ белгілі болған. Ол салмақ өлшемінің ең ауыр түрінде қолданылған. Бұхарада бір батпан 7 пұт 32 фунтқа тең болса, Талас өңірінде 12 пұтқа тең болған» деп тарқатқан [7, 3 б].

Бүгін ол алғаш ұшып келгенде де, екінші рет ұшып келгенде де космодромның атшаптырым бетондалған алқабына адамдар мен машиналардың құжынап жүргенін байқады [3, 313 б]. Жалпы ат шаптырым деген аттардың шауып өтетін арақашықтығы 25-30 километр болатынын ескеріп осы аралықты қамтыған жер болса, «құжынап» сөзімен адамдардың көптігін білдірген.

Қап-қара шойын машина түтінін будақтатып, дағарадай доңғалақтарымен жерді жаншып, бірте-бірте көшеге жақындап, дүрілдеп келе берді [3, 349 б]. «Дағарадай» деген сөз пойыз доңғалақтарының үлкендігін білдірсе, ал «жерді шаншып» сөзі арқылы оның ауырлығын білдірген.

Жалпы «дағар» деген 100-130 кг салмақты білдіреді екен.

Дәулеткерей XIX ғасырдың орта кезіндегі атақты күйші, барлығы елуге тарта күй шығарған [4, 10 б]. «Тарта» деген сөз елу санымен тіркесіп адамдардың болжалды сан-мөлшерін білдіріп тұр.

Дәурен сал Іле өзенінен өткенде оның алып жүрген жібегінің ұзындығы сонша, оның бір ұшы судың арғы қабағында шұбатылып жатады [4, 13 б]

Тер шығып, қызынып алған бура, адымы аршындап, аузынан буы бұрқ-бұрқ етіп келеді [3, 263 б] «Сонша» мен «шұбатылған» сөзімен созылып жатқан ұзындық мөлшерін білдірген.

Сере, сере, сере қар,
Асты кілең, үсті мұз,
Күн-түн қатса жібімес.
Мен көлікке қосымды
артқанмын,
Көмбідей ару жаларға
Күректеймұздытондырып,
Кірмембесауырқолға бас
болып,
Күңіреніпкүнтүбінежортқан
мын! [8, 18-19 б].

Осы өлең жолдарында біздің ойымызша Доспанбет жырау «сере» деген сөзбен қардың қалыңдығын, тығыздығын, ауқымдылығын білдіру үшін қолданған, шамамен «сере» 10-12 см білдірген және де «күректей» сөзін қолдану арқылы сол қардың мұзға айналған түрі екендігін және ол мұздың қалыңдығын күректің аумағына теңеп тұрғаны нақты көрінеді. Естеміспен екеуі Қонып жатса бір тауда,

Намазшамнан өткенде,
Құтпан мезгіл жеткенде,
Құлағына батырдың
Бір дауыс кеп шулайды [9,6 б].

Тағы бір айтатын жәйт-намазшам мұсылман оқитын 5 уақыт парыз намаздың төртіншісіне сәйкес келеді, күннің толық батуымен басталып, шапақтың жоғалуымен аяқталады. Әбу Ханифа бойынша, шапақ - ақшам уақытында батыстың көкжиегіндегі қызылдан кейінгі бозамық.«Құптан» деген сөз ретімен бесінші намаз уақытына сәйкес. Намаз уақыты - қызыл шапақтың жоғалған сәтінен екінші таңның атуына дейінгі мезгіл. Екінші таң атқан сәтте құптанның уақыты шығады.

Талма тал түс шағында,
Шатырыма келдің кез [9, 147 б].
«Талма тал түс» -ол күн ортасы,
сағат бір шамасындағы кез.

Келіп ек шалқар түсте үлкен суға,Жұбай айтты: «Жатпайық ,тағы өтелік» [10, 148 б]. Бұл жерде «шалқар түс» деген сағат 12 шамасына сәйкес келетін уақыт.

Ақшамнан, дәкументімнен айырылып, сорлы болып қалдым...[2, 289 б] «Ақшам»-мұсылман оқитын бес уақыт парыз намаздың төртіншісіне сәйкес келеді.

Халық өлшемі ғасырлар бойы қалыптасқан қажеттіліктен пайда болған тілдің көмегімен,бейнелі тәсілмен дүниеге келген, шынайы өмір құбылысы іс-әрекетпен тікелей жалғасты,олардың күнделікті істерінде, қатынастарында болды, оларды атау сөздермен бекітті.

Тілдегі халықтық мезгіл, уақыт атауларында әр халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан дүниетанымы, әдет-ғұрыптары жатыр.

Алынған мәліметтердің талқылануы және қорытындысы

Сонымен, халықтық өлшем бірліктерінің қатарын толтырып жүрген сөздер мұнымен бітпейді. Олар ұлт мәдениеті мен тарихы жағынан қызықты да сан салалы. Мағынасы жағынан бір-біріне кейбіреулері қрама-қарсы мағынада қолданылса, кейбіреулері тек дара қалыпта кездеседі, ал бірсыпырасы мағыналас болады. Сөйлемде қолданылуына қарай бастапты мағыналары кейде алшақтап, кейде кеңейе түскен. Бір аңғарғанымыз, мағынасы шамалап берілді десек те түсінігі нақты. Әрбір өлшемнің өлшемі мен шегі және атқаратын қызметі мен аясы бар. Бұл сөйлемдердің қолданылу аясы бар болғандықтан, ол сөздер қатары көбеймесе, азаймас, тіпті мағынасы да кеңейе түсер.Кез-келген халықтың ойлау ерекшелігі оның ұлттық тілінде көрініс табады.

Қорыта келе, халықтық өлшем атауларының ұлттық-мәдени ерекшеліктеріне көңіл бөліп, олардың ортақ айшықтарын тауып, қазақ халқының рухани мұрасы болған халықтық өлшемдердегі құнды деректер мен мәліметтерді ғылыми түрде зерттеуге деген қажеттілік көзделеді.Қазіргі кезде өлшем атауларын қалыптасқан математикалық атауларға сүйеніп қолдана бермей, халықтық қолданыстағы атаулармен атасақ артық болмайтынына көзіміз жетті.

Зерттеудің теориялық негізгі нәтижелері қазақ тіліндегі өлшем атаулары танымдық тұрғыдан зерттеліп, халықтың рухани мәдениеті, наным-сенімі, әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрінің бейнесі айқындалды.

Мақалада қазақ халқының таным-түсінігінде уақыт пен

кеңістіктегі нысандардың ұзындығын, ара қашықтығын, салмақ, көлем, өлшемдерін қарастырдық. Теориялық негіздердің нәтижесінде алдағы уақытта сан-мөлшер мәнді сөздердің қолданылуы зерттеп, қарастыратын боламыз.

Әдебиеттер тізімі

1 Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті.– Алматы кітап: 2006. 306-309 б.

2 Аймауытов Ж. Шығармалары 2 том. Қартқожа романы. – Алматы 2003. 312 б.

3 Айтматов Ш. Боранды бекет. Шығармалар жинағы. – Астана «Аударма» баспасы: 2011. - 456 б.

4 Марғұлан Ә. Қазақтың сал серілік дәстүрі//«WikiBilim” қоғамдық қоры. Әлкей Марғұлан [Электрон. ресурс]. - 2006. URL: http://kitap.kz_2006.htm

5 Әуезов М. Абай жолы 1 том. Қазақстан республикасы. Жазушы баспасы. – Алматы: 2004. 591 б.

6 Төлебаев Т. Әл – Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті. Қосалқы тарихи пәндер. II бөлім. Оқу құралы – Алматы «Қазақ университеті» 2014. 19 бет.

7 Дереккөз [Электрон. ресурс]: http://5fan.info_2009.html

8 Дүйсенбайұлы Н. Нар заман зар заман поэзиясы. - Алматы Раритет, 2007. 376 б.

9 Батырлар жыры 1 том. Жазушы. – Алматы: 2006. 256 б. т.

10 Ақтаева Г. Қазақ және түрік тілдеріндегі халықтық өлшем атауларының этнолингвистикалық сипаты ф.ғ.к... дисс. – Алматы, 2009-126 б.

References

1 Kenzheahmetovich S . Culture and life of the Kazakh people. Almaty kitap: 2006. p. 306-309.

2 Aymautov Zh. Works of art 2 volumes. Kartkozha. Silk Road (Almaty): 2003. 312 p.

3 Aitmatov Ch. Borandy Becket. Collected Works. Gasyrdan da uzakzhylkuszholy. Astana publishing house “Audarma”: 2011. - 456 p.

4. Margulan A. Public Foundation "WikiBilim" [electronic resource]. - 2006. URL: http://kitap.kz_2006.htm

5 Auezov M. Abay's Way 1 vol. The Republic of Kazakhstan. Writing Publishing. – Алматы: 2004. 591

6 Tolebaev T. Kazakh National University of Al-Farabi. Historical disciplines. Part II. Learning tool. Almaty "Kazakh University" 2014..

7 Source [electronic resource]: http://5fan.info_2009.html

8 Duysenbaev E. Poetry Nar Zaman Zar Zaman.–Almaty: Rarity, 2007. 376 p.

9 Batyrlarzhiry volume 1. Writer.–Almaty: 2006. 256 p.

10 Aktaeva G. Ethnolinguistic characteristics of the national dimension in the Kazakh and Turkic languages. Candidate of Technical Sciences. - Almaty, 2009

ПРИМЕНЕНИЕ КОЛИЧЕСТВЕННО-ЧИСЛОВЫХ СЛОВ

Тлеулесова А.Ш., Токсанбаева Т. Ж.

Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина

Резюме

Научная статья направлена на изучение всех категорий измерения казахского языка. Но, учитывая, что в эти категории входит множество языковых единиц и равное освещение всех категориальных схем, а также план их представления требует проведения широких исследований, мы ограничились только терминами, обозначающими меры длины, расстояния и веса. По данной схеме можно изучать и другие группы терминов.

Определены особенности национального измерения в казахском языке, выявлены их смысловые значения, описаны теоретические основы, а также подробно рассмотрен их национальный характер.

Основой нашей работы послужил сравнительный анализ научных трудов ученого Сеита Кенжеахметовича, который рассматривал масштабные единицы казахского измерения.

На основе результатов исследования обобщены народные измерения казахского языка, изучены источники происхождения наименований народных измерений, закономерности формирования смысла.

Ключевые слова: особенности, различия, исследования, казахский язык, одна горсточка, километр, шаг, щепотка, с мизинец, клочок.

THE APPLICATION OF QUANTITATIVE-NUMERIC WORDS

Tleulessova A.S, Toksanbaeva T. J.

S. Seifullin Kazakh agrotechnical university

Summary

This article discusses the measurement units of the Kazakh language. The description and their meanings differ. This article analyzes their use in sentences.

Significant works, scientific projects, articles about the Kazakh measuring units are written. Among them the work of the scientist Seit Kenzheahmetov which considered large-scale Kazakh unit of measurement. Although the number of words is not enough ,but the scope is proven by concrete examples. In addition, the nature of the known object, the value of the unit of measurement, difference and similarity are considered. In General, the words are diverse. These are examples that characterize the length, distance, weight, liquid substances, physical form. The Kazakh language describes the features of the use of the names of the national dimension, describes the theoretical foundations.

The features of the national dimension in the Kazakh language are determined, their semantic meaning is revealed, as well as their national character is considered in detail.

Based on the results of the study, it is possible to generalize folk measurements in the Kazakh language, to study the sources of the history of the origin of the names of national dimensions, the laws of the formation of meaning and development.

Gives the opportunity to lecture on the use of numerical-significant words in the Kazakh language.

Keywords: features, differences, research, Kazakh language, one handful, kilometer, step, pinch, pinky, shred.